

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.125>

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Патрелюк Д.А.,

*кандидат юридичних наук, докторант**Донецького державного університету внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0002-7300-4905

Патрелюк Д.А. Шляхи підвищення ефективності кримінального переслідування.

Наукова стаття присвячена дослідженню шляхів підвищення ефективності кримінального переслідування. Визначено, що дослідження шляхів підвищення ефективності кримінального переслідування є необхідним задля покращення дієвості органів кримінального переслідування та досягнення оптимального рівня забезпечення прав і свобод людини у перебігу кримінального провадження. Зазначено, що запровадження альтернативних суб'єктів кримінального переслідування дозволило б створити конкуренцію у діяльності обвинувачів та відповідно позитивно вплинуло б на ефективність кримінального переслідування. Констатовано, що деформалізація правовідносин між суб'єктами кримінального переслідування може знайти прояв у застосуванні загальнодозвільного типу правового регулювання в діяльності органів кримінального переслідування. В той же час, у ситуаціях можливих обмежень прав і свобод людини – має переважати надлишковий формалізм у діяльності органів кримінального переслідування. Наголошено, що надання особам, які потерпіли від кримінального правопорушення, процесуального статусу, наближеного до статусу свідка, має підвищити ефективність кримінального переслідування, адже наділення потерпілого активними правами, в окремих випадках, може значно ускладнювати кримінальне переслідування. Відмічено, що виконання прокурором функцій слідчого судді в умовах воєнного стану має бути обмежено у часі. Запропоновано запровадження автоматичного судового контролю за рішеннями, прийнятими прокурором у ролі слідчого судді. Доведено, що надлишковий формалізм у документуванні процесуальних дій не сприяє підвищенню ефективності розслідування. Розглянуто, що спрощення документування кримінального переслідування може знайти прояв у застосуванні аудіо і відео фіксації процесуальної дій без подальшого паперового оформлення. Досліджено, що правові положення, які викладені у ч. 2 ст 9, чч. 2, 3 ст. 285 КПК України, які покладають певні зобов'язання на сторону обвинувачення, є такими, що суперечать інтересу органів кримінального переслідування та їх виконуваним функціям. Підсумовано, що впровадження окремих напрямів спеціалізації для суб'єктів кримінального переслідування підвищує ефективність розслідування в цілому, сприяє виробленню дієвих алгоритмів (планів) розслідування кримінальних правопорушень. Відмічено, що стандарти швидкості та ретельності досудового розслідування мають реалізовуватись поруч з дотриманням засади розумності строків та забезпечуватись судовим контролем.

Ключові слова: кримінальне переслідування, досудове розслідування, сторона обвинувачення, ефективність переслідування, ефективність розслідування, підвищення ефективності.

Patreljuk D.A. Ways to increase the efficiency of criminal prosecution.

The scientific article is devoted to the study of ways to increase the efficiency of criminal prosecution. It is determined that the study of ways to increase the efficiency of criminal prosecution is necessary to improve the effectiveness of criminal prosecution bodies and achieve the optimal level of ensuring human rights and freedoms in the course of criminal proceedings. It is noted that the introduction of alternative subjects of criminal prosecution would create competition in the activities of prosecutors and, accordingly, would have a positive impact on the efficiency of criminal prosecution. It is stated that the deformation of legal relations between subjects of criminal prosecution can be manifested in the application of a generally permissive type of legal regulation in the activities of criminal prosecution bodies. At the same time, in situations of possible restrictions on human rights and freedoms, excessive formalism in the activities of criminal prosecution bodies should prevail. It is emphasized that granting victims of a criminal offense a procedural status that is close to the status of a witness should increase the effectiveness of criminal prosecution, since granting the victim active rights, in some cases, can significantly complicate criminal prosecution. It is noted that the prosecutor's performance of the functions of an investigating judge under martial law should be limited in time. It is proposed to introduce automatic judicial control over decisions made by the prosecutor in the role of an investigating judge. It is proven that excessive formalism in documenting procedural actions during criminal prosecution does not contribute to increasing the effectiveness of the latter. It is

considered that simplifying the documentation of criminal prosecution can be manifested in the use of audio and video recording of procedural actions without further paper registration. It is investigated that the legal provisions set forth in Part 2 of Art. 9, Part 2, 3 of Art. 285 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which impose certain obligations on the prosecution, such as those that contradict the interests of criminal prosecution bodies and their functions. It is concluded that the introduction of certain areas of specialization for subjects of criminal prosecution increases the effectiveness of the investigation as a whole, contributes to the development of effective algorithms (plans) for the investigation of criminal offenses. It is noted that the standards of speed and thoroughness of pre-trial investigation should be implemented along with compliance with the principle of reasonableness of deadlines and be provided with judicial control.

Key words: criminal prosecution, pre-trial investigation, prosecution, prosecution efficiency, investigation efficiency, efficiency improvement.

Постановка проблеми. Ефективність кримінального переслідування можна оцінювати за різними критеріям. Такими критеріями можуть бути досягнення мети, розумний строк, рівень забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження тощо.

У попередніх дослідженнях нами було сформульовано поняття ефективності кримінального переслідування, як здатність сторони обвинувачення шляхом здійснення регламентованої та (або) незабороненої нормами кримінального процесуального законодавства, правомірної діяльності, у розумний строк (за мінімальний термін часу) досягнути мети щодо отримання доказової інформації стосовно викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Обґрунтовано, що кримінальне переслідування може визнаватися ефективним у випадку одержання доказів щодо непричетності конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення, а також визначатися неефективним – у разі отримання доказових даних стосовно викриття певної особи у скоєнні кримінального правопорушення [1, с. 89].

На наше переконання, дослідження шляхів підвищення ефективності кримінального переслідування є необхідним задля покращення дієвості органів кримінального переслідування та досягнення оптимального рівня забезпечення прав і свобод людини у перебігу кримінального провадження.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є виокремлення та дослідження шляхів підвищення ефективності кримінального переслідування.

Стан опрацювання проблематики. Окремі напрями підвищення ефективності кримінального переслідування були предметом дослідження таких науковців: М.С. Городецька, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, В.М. Тертишник, О.О. Торбас, О.М. Федорів, В.І. Чечерський та інших. На сьогодні існує необхідність у дослідженні шляхів підвищення ефективності кримінального переслідування. Це пояснюється стрімким розвитком кримінальних процесуальних норм та особливим режимом кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Надаючи визначення ефективності досудового розслідування О.О. Торбас відзначив, що це ознака досудового розслідування, що характеризується можливістю досягнення завдань, передбачених ст.2 КПК України, та яка може бути оцінена шляхом перевірки кількості проведених об'єктивно необхідних процесуальних дій, та оперативністю прийняття проміжних і кінцевих процесуальних рішень (повідомлення про підозру, складання та направлення обвинувального акта до суду, закриття кримінального провадження тощо) [2, с. 387-388]. Оцінюючи ефективність досудового розслідування автор взяв за основу такі критерії, як досягнення мети, кількість необхідних процесуальних дій та затрачений проміжок часу на прийняття проміжних та кінцевих рішень. Іншими словами, ефективність, в першу чергу, оцінюється досягненням головної мети, що є вірним, на наш погляд. Однак, на наше переконання, у даному визначенні набір критеріїв щодо оцінки ефективності розслідування є неповним. Пропонуємо додати до переліку такий критерій як рівень забезпечення прав і свобод людини. Адже головну мету (наприклад, складання обвинувального акта) можна досягти використовуючи при цьому докази, які здобуті з порушенням прав людини, та які в подальшому будуть визнані судом недопустимими.

На підставі аналізу нормативно-правових актів та положень доктрини кримінального процесу нами виведено окремі шляхи підвищення ефективності кримінального переслідування. Вважаємо за доцільне надати коротку процесуальну характеристику кожному з них:

1. Запровадження альтернативних суб'єктів кримінального переслідування. Традиційно, до суб'єктів кримінального переслідування відносять прокурора, слідчого, дізнавача. Також до даного переліку слід віднести керівника органу досудового розслідування, органу дізнання, оперативні підрозділи, а в окремих випадках – потерпілого.

Ключовою фігурою кримінального переслідування є прокурор. Верховний Суд відзначає, що з огляду на повноваження прокурора, які визначені в статті 36 КПК України, завдання процесуального

керівництва в досудовому розслідуванні полягають у створенні умов для забезпечення законності досудового розслідування та дотримання прав його учасників, забезпечення дотримання законності суб'єктами, які здійснюють досудове розслідування, з'ясування причин неналежного розслідування та вжиття пропорційних і доцільних заходів реагування й процесуального впливу [3].

М.С. Лоскутова пише, що розуміння поняття «прокурор» як функції та розподіл понять «прокурор-обвинувач» і «прокурор-посада» відповідають кримінально-процесуальній zasadі змагальності, сприяючи запровадженню альтернативних суб'єктів здійснення обвинувачення в кримінальному процесі. Авторка вказує, що одним із можливих шляхів підвищення ефективності обвинувачення є запровадження елементів конкуренції до обвинувальної діяльності прокурора, зокрема й введення альтернативних суб'єктів обвинувачення. На думку дослідниці, такими альтернативними суб'єктами обвинувачення можуть бути професійні адвокати, які за бажанням потерпілого та за погодженням суду можуть залучатись до справи як обвинувачі. Було б корисним створення альтернативної служби державного обвинувачення, штат якої складався б з фахівців, у яких є досвід роботи на стороні обвинувачення у минулому. Звичайно, що до вказаних осіб, крім здобутого раніше досвіду, необхідно розробити перелік певних вимог: знання в різних галузях права, високий етично-моральний рівень тощо [4, с. 160]. Побіжно зазначимо, що такі адвокати-обвинувачі могли б працювати на контрактній основі.

Контракт з адвокатом-обвинувачем вперше міг-би укладатись, скажімо, на один рік. По завершенню дії контракту, відповідна служба державного обвинувачення вирішувала б питання про продовження/не продовження контракту з таким адвокатом-обвинувачем з огляду на його ефективність у кримінальному переслідуванні.

Таким чином, на наше переконання, було б досягнуто справедливої конкуренції у діяльності обвинувачів та відповідно це позитивно вплинуло б на ефективність й самого процесу кримінального переслідування. Вищевказані пропозиції є цікавими, однак, на наше переконання потребують окремих ґрунтовних досліджень для надання конкретних пропозицій щодо змін до кримінального процесуального законодавства.

2. Деформалізація правовідносин між суб'єктами кримінального переслідування. Уявляється, що суб'єкти кримінального переслідування об'єднані єдиною спільною метою обвинувальної спрямованості. Дану мету можна сформулювати наступним чином: пошук обвинувальних доказів для підтвердження фактів та обставин, які викривають особу у вчиненні кримінального правопорушення.

З огляду на загальну спрямованість суб'єктів сторони обвинувачення логічною є думка, що відносини між цими суб'єктами є «легкими», позбавленими формалізму, та, як наслідок, ефективними. Однак, під час правозастосування, картина вимальовується дещо інша. Так, надлишковий формалізм у спільній діяльності та нерозуміння окремими суб'єктами сторони обвинувачення загальної мети негативно впливає на ефективність кримінального переслідування.

Т.О. Лоскутов пише, що відповідно до вимог спеціальнодозвільного типу регулювання органів кримінального судочинства уповноважені здійснювати правозастосовну діяльність лише на підставі, у межах і способами, чітко визначеними кримінальним процесуальним законодавством. Інакше кажучи, органам судочинства забороняється діяти інакше, ніж так, як це прямо передбачається нормами закону. Автор відзначає, що залежно від можливості обмеження прав, свобод і законних інтересів людини діяльність органів кримінального судочинства має регулюватися або за спеціальнодозвільним, або за загальнодозвільним типом правового регулювання [5, с. 172–175]. Відповідно, якщо окремі процесуальні дії органів кримінального переслідування не тягнуть за собою обмеження прав людини, то здійснювати такі дії допускається відповідно до загальнодозвільного типу правового регулювання, упускаючи надлишковий формалізм. В той же час, у ситуаціях можливих обмежень прав і свобод людини – має переважати надлишковий формалізм у діяльності органів кримінального переслідування.

Прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва передбачає здійснення контролюючих функцій відносно діяльності слідчого з тим, щоб не допустити порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження [2, с. 209]. Прокурор як процесуальний керівник перебуває в постійній взаємодії з органом досудового розслідування, яку потрібно розглядати як спільну діяльність указаних суб'єктів, що головним чином, спрямована на виконання завдань кримінального провадження. Така взаємодія може набувати як процесуальної, так і організаційної форми [3].

На практиці, бюрократичні перепони у відносинах представників сторони обвинувачення негативно впливають на ефективність діяльності цих суб'єктів. Прикладами надлишкової бюрократизації у цьому напрямі можуть бути: неформальна процедура погодження повідомлення про підозру процесуальним керівником зі своїм керівництвом, триваюче погодження проведення окремих

слідчих (розшукових) дій, неконтрольований процесуальним керівником процес створення слідчих груп тощо.

У доктрині кримінального процесу висловлена пропозиція щодо розширення повноважень прокурора в частині ініціації формування слідчих груп шляхом доповнення частини другої ст. 36 КПК України окремим пунктом такого змісту: «3¹) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування створення слідчої групи у випадках особливої складності кримінального провадження». Така зміна дозволить прокурору забезпечувати ефективність досудового розслідування в тих провадженнях, де він здійснює процесуальне керівництво. Крім того, ця зміна не суперечить положенням КПК України в частині визначення повноважень керівника органу досудового розслідування, адже саме за ним залишається право приймати рішення про створення слідчої або слідчо-оперативної групи [2, с. 385]. Дана пропозиція видається вдалою, а внесення таких змін до КПК України має підвищити ефективність кримінального переслідування у частині деформалізації правовідносин між процесуальним керівником та слідчими підрозділами.

3. Звуження процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. Відповідно до чинного кримінального процесуального закону потерпілий, як учасник кримінального провадження, а в окремих випадках – як представник сторони обвинувачення, може приймати участь у процесі доказування та приймати інші рішення, які напряду впливають на ефективність кримінального переслідування.

Потерпілий у кримінальному провадженні наділений розширеними активними правами «для боротьби» на боці сторони обвинувачення. Однак, на наш погляд, першочерговим законним інтересом потерпілого у кримінальному провадженні є компенсація збитків, завданих йому кримінальними правопорушеннями та відновлення свого попереднього стану.

Шкода, завдана кримінальними правопорушеннями або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [6].

В.М. Тертишник вказує, що важливою проблемою залишається проблема відшкодування матеріальної шкоди потерпілому, особливо в умовах, коли не встановлена особа, яка вчинила злочин, або у такої особи недостатньо майна, активів і можливостей для відновлення порушених прав потерпілого [7, с. 176]. Дана теза обґрунтовується тим, що порядок відшкодування шкоди потерпілому за рахунок коштів Державного бюджету України не встановлено. Можна припустити, що за наявності дієвого механізму компенсації потерпілому шкоди, його зацікавленість у кримінальному переслідуванні буде значно менша.

Під активними процесуальними правами потерпілого розуміємо такі права: подавати докази; заявляти відводи та клопотання; відмовитись від дачі показань; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; брати участь у процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі тощо.

Користуючись своїм імунітетом від дачі показань, потерпілий може свідомо блокувати пошук доказів стороною обвинувачення, особливо у разі, коли він є єдиним очевидцем події кримінального правопорушення. Так, у разі, якщо «правопорушник» задовольнив фінансові вимоги потерпілого після відкриття кримінального провадження, останній може свідомо ухилитись від участі у кримінальному провадженні, створюючи суттєві перепони діяльності сторони обвинувачення. Це може знайти прояв у неявці на виклик для дачі показань, відмові від дачі показань тощо. Також до потерпілого, у разі неявки на виклик, неможливо застосувати такий захід забезпечення кримінального провадження, як привід. Дана ситуація має наслідком те, що сторона обвинувачення втрачає цінного «свідка» у особі потерпілого.

В.М. Тертишник виступає за розширення прав потерпілого у кримінальному процесі. Серед іншого, автор пропонує доповнити перелік прав потерпілого наступними положеннями: вимагати компенсації заподіяної злочином моральної й фізичної та відшкодування матеріальної шкоди за рахунок особи, винної у вчиненні злочину чи осіб, що несуть матеріальну відповідальність за її дії, а у випадках, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин, за рахунок Державного бюджету [7, с. 179]. Таку позицію автора ми підтримуємо. Однак, в цілому, ми займаємо протилежну позицію та виступаємо проти розширення прав потерпілого. Більш того, ми пропонуємо їх звуження та наближення статусу потерпілого до статусу свідка з правом вимагати компенсації заподіяної шкоди за рахунок винної особи або ж за рахунок Державного бюджету.

Вбачається, що надання особам, які потерпіли від кримінального правопорушення, процесуального статусу, який наближений до статусу свідка, має підвищити ефективність кримінального пе-

реслідування, адже наділення потерпілого активними правами, в окремих випадках, може значно ускладнювати кримінальне переслідування.

4. Розумне розширення процесуального статусу прокурора під час правового режиму воєнного стану. Воєнні дії створюють небезпеку для життя і здоров'я учасників кримінального провадження, що унеможлиблює реалізацію процесуальних дій у «звичайному», ординарному порядку кримінального судочинства [8, с. 466].

Під час воєнного стану у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250, 294 КПК України – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором [6]. Мова йде про покладання, у виключних випадках, на суб'єкта кримінального переслідування (прокурора) виконання окремих функцій слідчого судді (здійснювати судовий контроль).

Б.Ю. Головка пише, що судовий контроль дозволяє ефективно оскаржувати дії, рішення чи бездіяльність слідчих, дізнавачів або прокурорів, що впливають на права підозрюваних, потерпілих або інших учасників процесу. Це є частиною гарантії права на правовий захист і доступ до правосуддя [9, с. 53].

У зв'язку з вищевказаними положеннями Т.О. Лоскутов відзначає, що положення ст. 615 КПК України є недосконалими в частині того, що вони не передбачають обов'язкового подальшого та оперативного судового контролю за процедурою обрання та продовження строку тримання під вартою під час проведення воєнних дій [10, с. 127]. Автор пропонує регламентувати обов'язковий подальший та оперативний судовий контроль за процедурою застосування (продовження) прокурором тримання під вартою в умовах воєнного стану [10, с. 132].

Відповідно до Керівних принципи ООН щодо ролі обвинувачів посада обвинувачів має суворо відмежовуватись від виконання судових функцій [11]. Суворе відмежування діяльності прокурора від виконання судових функцій означає, що покладання на обвинувачів виконання завдань, які виконує судова гілка влади (у контексті кримінального переслідування – судовий контроль) категорично заборонено.

Звісно, що винятки у регламентації здійснення судового контролю обумовлюються особливим режимом кримінального провадження в умовах воєнного стану. Не потребує доведення той факт, що така міра є вимушеною та переслідує мету підвищення ефективності (оптимізації) кримінального переслідування. Однак, варто зауважити, з огляду на виключно обвинувальну спрямованість прокурора, у процесі здійснення такого «судового контролю» можуть безпідставно обмежуватись права і свободи людини.

Ми згодні з існуванням необхідності покладання на прокурора виконання окремих функцій слідчого судді, однак вважаємо, що виконання таких виняткових функцій має бути обмежено у часі. Пропонуємо запровадження автоматичного судового контролю (наприклад, протягом одного місяця) за рішеннями, прийнятими прокурором у ролі слідчого судді.

5. Спрощення документування кримінального переслідування. Відповідно до положень ст. 103 КПК України процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: у протоколі; на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; у журналі судового засідання. Протокол є універсальною формою фіксації слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Протокол має складну структуру та складається з вступної, описової та заключної частин. Запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення процесуальних дій є додатками до протоколу. У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо [6].

Під час особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану законодавець передбачив певні винятки у порядку оформлення процесуальних дій. Згідно п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сіддесяти двох годин з моменту завершення таких процесуальних дій [6]. Уявляється, що такі винятки мають бути направлені на спрощення документування/фіксації процесуальних дій, на оптимізацію зусиль органів кримінального переслідування, щоб останні могли більше зосередитись на сутності процесуальних дій, ніж на їх оформленні, однак сталося навпаки. Фактично, в умовах воєнного стану, за відсутності можливості складання процесуальних документів, сторона обвинувачення виконує подвійну роботу: фіксує процесуальні дії за допомогою технічних засобів; протягом сіддесяти двох годин з моменту завершення процесуальної дії складає протокол.

На наше переконання, надлишковий формалізм у документуванні процесуальних дій у перебігу кримінального переслідування, не сприяє підвищенню ефективності останнього. Першочергово,

під час оцінки доказів чи прийняття рішень стороною обвинувачення має братись до уваги змістовний аспект, в той же час документування має відігравати другорядну роль. Використання стороною обвинувачення у своїй діяльності прості за структурою документи має підвищити ефективність кримінального переслідування.

В даному контексті Т.О. Лоскутов відзначає, що удосконалення потребує законодавче положення щодо фіксування початку досудового розслідування в період правового режиму воєнного стану. У нормативних приписах п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України початок досудового розслідування має отожднюватися з моментом початку першої кримінальної процесуальної дії у зв'язку із надходженням (виявленням) відомостей про вчинене кримінальне правопорушення. Також, на думку автора, є доцільним унормування у КПК України змішаної (паперово-технічної) форми фіксації зі значним спрощенням процедури складання письмових документів. Це спростить формальну «паперову» роботу співробітників органів досудового розслідування та сприятиме підвищенню ефективності безпосереднього збирання та перевірки відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення [12, с. 344].

Вважаємо, що у разі застосування звуку і відео фіксації процесуальної дії, необхідність у паперовому оформленні такої процесуальної дії відсутня. В даному випадку наявність паперового документа про проведення стороною обвинувачення процесуальних дій жодним чином не впливає на результати процесуальних дій та на рівень забезпечення прав і свобод людини у ході їх проведення.

6. Приведення окремих процесуальних норм у відповідність до процесуального інтересу суб'єктів кримінального переслідування. Відповідно до Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів, обвинувачі при виконанні своїх обов'язків мають захищати державні інтереси, діяти об'єктивно, належним чином враховувати положення підозрюваного та жертви і звертати увагу на всі обставини, що мають відношення до справи, незалежно від того, вигідні або не вигідні вони для підозрюваного [11]. Прокурори повинні повідомляти обвинуваченому преюдиціальну та сприятливу інформацію, що його стосується, швидко як тільки можливо, відповідно до законодавства і вимог до справедливого судочинства [13].

Згідно ч. 2 ст. 9 КПК України, у сторони обвинувачення є обов'язок щодо виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання. Відповідно до положень ч. 5 ст. 223 КПК України, у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Положення чч. 2, 3 ст. 285 КПК України встановлюють обов'язок для органів кримінального переслідування роз'яснити право підозрюваній особі на можливість звільнення від кримінальної відповідальності за наявності законних підстав. Так, підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави [6]. Виконання таких нормативних приписів є обов'язком сторони обвинувачення. Однак, на практиці, такі норми не виконуються стороною обвинувачення належним чином. В той же час, невиконання вищевказаних норм неможливо оскаржити. Таку практику можна пояснити сутністю та спрямованістю органів кримінального переслідування – а саме викриття винної особи. Також значну роль у даній ситуації відіграє кількісний показник роботи органів досудового розслідування та прокуратури.

Необ'єктивність зумовлюється упередженістю, яка призводить до свідомого ігнорування прокурорами обставин, що викривають, або ж навпаки виправдовують підозрюваного. Найбільш поширеним прикладом порушення принципу неупередженості прокурора у кримінальному провадженні є так званий обвинувальний ухил всього процесу розслідування [14, с. 86].

Упередженість, своєю чергою, може мати як суб'єктивні, так й об'єктивні причини. До останніх, поміж інших, належить й практика покарання прокурорів за дії на користь підозрюваної особи. Як наслідок, прокурор не зацікавлений у збиранні доказів чи свідчень, що можуть виправдати особу, адже це може призвести до його покарання [14, с. 87].

На практиці переважає такий підхід до визначення ролі прокурора у кримінальному переслідуванні – зібрати докази вини особи та вчасно направити справу до суду. Питаннями забезпечення прав та відповідної перевірки мають займатися адвокати та суд. Виняток можуть становити лише окремі категорії проваджень (особливо тяжкі, резонансні) чи підозрюваних (неповнолітні, особи, які мають фізичні чи психічні обмеження та ін.) [14, с. 235-236].

Вважаємо, що правові положення, що викладені у ч. 2 ст. 9, чч. 2, 3 ст. 285 КПК України, які покладають певні зобов'язання на сторону обвинувачення, такими, що суперечать інтересу органів кримінального переслідування та їх виконуваним функціям. Врешті-решт, виконання таких вимог суперечить природі сторони обвинувачення, та як наслідок ігноруються останніми. Дані аргументи свідчать про неефективність таких норм та недоцільність їх втілення у кримінальному процесуальному законі.

7. Удосконалення спеціалізації суб'єктів кримінального переслідування. Наявність спеціалізації у окремих суб'єктів кримінального переслідування є позитивним з точки зору ефективності. Такими прикладами можуть бути наявність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Спеціалізованої екологічної прокуратури, Бюро економічної безпеки України, наявність у структурі органів досудового розслідування Національної поліції слідчих у справах дорожньо-транспортних пригод, у справах за участю дітей тощо.

В.І. Чечерський пише, що впровадження тематичної (предметної) спеціалізації може бути викликано визначенням додаткового пріоритету у діяльності органів прокуратури, істотною відмінністю правового регулювання певного кола правовідносин, новітніми викликами та потребами суспільства тощо [15, с. 123].

Як правило, на практиці наявний поділ працівників прокуратури за певними типами чи категоріями злочинів, на розслідуванні яких вони спеціалізуються. Іноді такий поділ може закріплюватися у відповідних наказах керівника про розподіл повноважень. В окремих структурних підрозділах прокуратури існує негласне правило про розподіл між прокурорами справ за типом правопорушень, наприклад, кримінальні правопорушення проти особи, загально-кримінальної спрямованості, пов'язані з наркотичними засобами, дорожньо-транспортними пригодами тощо. За такий негласний розподіл прокурорів відповідає керівник підрозділу. В окремих підрозділах прокуратури такий розподіл є гласним та оформлений наказом керівника про розподіл обов'язків [14, с. 90].

Такий, в більшості, неформальний поділ процесуальних керівників за спеціалізацією відповідним чином позитивно впливає на ефективність кримінального переслідування. Однак, на наше переконання, в структурі органів прокуратури мають бути офіційно закріплені напрями діяльності та відповідні прокурори, які повинні бути закріплені за такими напрямками.

На теперішній час у штаті органів прокуратури виокремлено такі тематичні спеціалізації: щодо протидії «вищій» корупції (підрозділ у Офісі Генерального прокурора), у ювенальній і екологічній сферах (підрозділи у Офісі Генерального прокурора й обласних прокуратурах), у військовій та оборонній сферах (підрозділи у Офісі Генерального прокурора, а також на рівні обласних, окружних прокуратур). Крім того, запроваджено спеціалізацію прокурорів зі здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, у семи обласних прокуратурах. В Офісі Генерального прокурора утворено спеціалізований підрозділ щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством тощо [15, с. 125].

На погляд В.І. Чечерського недоліки тематичної спеціалізації органів кримінального переслідування пов'язані з обмеженістю трудового ресурсу, що не дозволяє запровадити таку спеціалізацію на всіх без винятку напрямках. Крім того, необхідно докладати додаткові зусилля на швидке й оперативне оновлення правової компетентності прокурорів, які працювали за відповідною спеціалізацією, у випадку зміни покладених на них функцій і завдань [15, с. 124]. Запровадження тематичної спеціалізації у органах прокуратури доводить свою ефективність, оскільки на конкретному напрямку дозволяє комплексно вирішувати покладені на прокуратуру завдання у цій сфері. Завдяки їй замість реактивного ситуативного реагування на окремі факти порушень запроваджується проактивний проблемно-орієнтований та науково обґрунтований системний підхід, з визначенням пріоритетних напрямків, професійними та наближеними до людей і потреб суспільства прокурорами [15, с. 128].

Впровадження окремих напрямів спеціалізації для суб'єктів кримінального переслідування підвищує ефективність розслідування в цілому, сприяє виробленню дієвих алгоритмів (планів) розслідування тих чи інших кримінальних правопорушень. Перспективним напрямом спеціалізації прокурорів-процесуальних керівників може бути ювенальна спрямованість.

8. Імплементация у законодавство і практику європейських стандартів кримінального переслідування. Формулювання «європейські стандарти досудового розслідування» в аспекті його ефективності застосовне до суб'єктів стадії досудового розслідування, які мають владні повноваження: слідчий суддя, керівник органу прокурори, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, керівник органу дізнання, дізнавач, оперативні підрозділи [16, с. 172]. Коли мова заходить про європейські стандарти розслідування, в першу чергу згадуються такі стандарти, як швидкість, ретельність, незалежність, об'єктивність тощо. В рамках даного дослідження розглянемо лише деякі з них.

Так, важливим стандартом ефективності кримінального переслідування є дотримання розумного строку. Це стосується як усього строку розслідування, так і строку проведення окремих процесуальних дій.

Верховний Суд підкреслює, що дотримання розумних строків має важливе значення для раціональності та ефективності кримінального провадження як на досудовій стадії, так і в контексті гарантій прав і свобод людини. Їхнє дотримання в кримінальному провадженні зумовлює законність учинення процесуальних дій і саму можливість здійснювати досудове розслідування представниками сторони обвинувачення [3].

Відповідно до прецедентної практики Європейського суду з прав людини розумність тривалості провадження повинна визначатись у світлі відповідних обставин справи та з огляду на критерії, таких як: складність справи, поведінка заявника, а також органів влади, пов'язаних зі справою [17]. Подібні критерії для визначення розумності строків містяться у ст. 28 КПК України. Так, критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [6].

Варто зауважити, що граничні строки, передбачені у кримінальному процесуальному законі не завжди відповідають стандарту розумних строків. З даного приводу Верховний Суд відзначає, що в певних випадках порушенням розумного строку може бути визнано вчинення процесуальної дії в межах передбаченого строку. Наприклад, у разі незначної складності кримінального провадження і позитивної (тобто такої, що сприяє розкриттю кримінального правопорушення) поведінки учасників кримінального провадження строки, об'єктивно необхідні для вчинення процесуальної дії, можуть бути значно меншими, ніж передбачені відповідною частиною статті КПК України. Важливим фактором для встановлення факту дотримання розумних строків є не лише загальна тривалість провадження, але і виправданість часових витрат на здійснення кожної окремої процедури [3].

Стандарт швидкості розслідування (розумних строків) є цінним для забезпечення прав і свобод людини у перебігу кримінального переслідування. Станом на сьогодні, на рівні законотворців та правозастосовників висловлюються тези щодо обмеження судового контролю за строками досудового розслідування, а саме обмежити можливість закриття кримінального провадження у зв'язку з закінченням строку досудового розслідування (прибрати п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України) [18]. З огляду на цінність розумних строків для забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні (як підозрюваних, так і потерпілих) вважаємо, що досягнення мети кримінального переслідування будь-якими засобами не свідчить про ретельність розслідування, та як наслідок про його ефективність.

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури та чинного кримінального процесуального законодавства встановлено, що напрямами підвищення ефективності кримінального переслідування є:

1. Запровадження альтернативних суб'єктів кримінального переслідування.
2. Деформалізація правовідносин між суб'єктами кримінального переслідування.
3. Звуження процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні.
4. Розумне розширення процесуального статусу прокурора під час правового режиму воєнного стану.
5. Спрощення документування кримінального переслідування.
6. Приведення окремих процесуальних норм у відповідність до процесуального інтересу суб'єктів кримінального переслідування.
7. Удосконалення спеціалізації суб'єктів кримінального переслідування.
8. Імплементация у законодавство і практику європейських стандартів кримінального переслідування.

Даний перелік шляхів підвищення ефективності кримінального переслідування не вважаємо вичерпним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Патрелюк Д.А. Поняття ефективності кримінального переслідування. *Наше право*. 2024. № 3. С. 83–91.
2. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 454 с.
3. Постанова Великої палати Верховного суду від 31.10.2024 р. Справа № 990/39/24. Провадження № 11-180zai24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123313996> (дата звернення: 04.01.2025).

4. Лоскутова М.С. Щодо підвищення ефективності обвинувачення, здійснюваного прокурором. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 158–161.
5. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.01.2025).
7. Тертишник В.М. Потерпілий в змагальному кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 175–182.
8. Лоскутов Т.О. Нормативне забезпечення стандартів ефективного досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 465–468.
9. Головка Б.Ю. Європейські стандарти судового контролю на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 85 (4). С. 50–54.
10. Лоскутов Т.О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2. С. 126–135.
11. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів. Прийнято восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками. Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року. URL: <https://kdkp.gov.ua/uploads/filesB2.pdf> (дата звернення 07.01.2025).
12. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 340–345.
13. Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів. Міжнародна асоціація прокурорів. 23.04.1999 р. URL: [https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Documentation/IAP-Standards-\(1\)/Ukrainian.pdf.aspx](https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Documentation/IAP-Standards-(1)/Ukrainian.pdf.aspx) (дата звернення 06.01.2025).
14. Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує: Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу». Белоусов Ю., Венгер В., Мітько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В.; за заг. ред. Белоусова Ю. Київ: СТ-Друк, 2017. 268 с. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/prokuror_210_270 (дата звернення 07.01.2025).
15. Чечерський В.І. Ефективність впровадження спеціалізації прокурорів на прикладі спеціалізованих екологічних прокуратур. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 75 (3). С. 123–128.
16. Федорів О.М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Львів, 2023. 240 с.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 07.01.2025).
18. Ханін С. Скажіть «Ні!» намірам прибрати інститут слідчих суддів – відкритий лист. Газета «Закон і Бізнес». 30.12.2024 р. URL: <https://zib.com.ua/ua/164852.html> (дата звернення 06.01.2025).